

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

(Σκέψεις περί τῆς συμβολῆς τοῦ Τουρισμοῦ ὡς κλάδου τῆς οἰκονομίας)

Τοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΛΕΒΑΝΤΗ, D.E.S. Sc. Econ. (Aix - Marseille)

Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης

Ἡ ἐπαυξανομένη βιομηχανοποίησις καὶ ἡ ἀποπνικτικὴ ἀστικοποίησις εὐρίσκονται εἰς τὴν βάσιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τουρισμοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦται διὰ τῆς περιηγήσεως καὶ τῆς ἀναψυχῆς (Leisure, Loisirs). Ὁ τουρισμὸς δὲν θεωρεῖται σήμερον πολυτέλεια, ἀλλὰ προϋπόθεσις σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἰσορροπίας. Εἶναι μία ἀντίδρασις πρὸς τὴν ἀνθυγιεινὴν ζωὴν τῶν μεγαλουπόλεων, ἐν ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, συγχρόνως ὅμως καὶ μία ἔκφρασις τῶν πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου, οἱ ὁποῖοι ζητοῦν νὰ ἰδοῦν τὰ «θαυμάσια» τῶν πόλεων καὶ νὰ γευθοῦν τὰς ἀνέσεις τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ.

Ὁ τουρισμὸς παρὰ τὸν κυρίαρχον ρόλον του εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν ζωὴν ἤρχισε κατὰ τὴν τελευταίαν μόνον δεκαετίαν νὰ γίνεται ἀντικείμενον ἐμπεριστατωμένων μελετῶν μὲ οἰκονομικὰ κριτήρια. Ἴσως ἡ καθυστέρησις αὐτὴ νὰ ὤφειλετο εἰς τὸν μέχρι πρό τινος χαρακτηρισμὸν τοῦ τουρισμοῦ ὡς καταναλωτικῆς δραστηριότητος ἄνευ ὅμως σκοπιμότητος παραγωγῆς. Εἶναι ὅμως ἡ τουριστικὴ δραστηριότης κατ' ἐξοχὴν παραγωγικὴ κατανάλωσις ἐφ' ὅσον συμμετέχει ἐξ ἴσου μὲ τὰς δαπάνας ὑγείας εἰς τὴν «ἀναζωογόνησιν» τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος ἀνθρώπου, ἐνῶ συγχρόνως προκαλεῖ καὶ δραστηριοποίησιν τῆς οἰκονομίας. Οὕτως ὁ τουρισμὸς ἠρμηνεῖθαι ὡς κοινωνικὸν φαινόμενον καὶ δὲν ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὀρισμὸς μὲ καθαρῶς οἰκονομικοὺς ὄρους. Ὡς ἐκ τούτου ἡ λεπτομερὴς μελέτη τοῦ φαινομένου, ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τῆς πραγματικῆς του διαστάσεως, καθίστανται μᾶλλον δυσχερεῖς. Ἡ τουριστικὴ δραστηριότης δὲν ἀποτελεῖ εἰς οὐδεμίαν ἐπίσημον ὀνοματολογίαν — καὶ κυρίως εἰς τὴν ὀνοματολογίαν τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν (1) — καθωρισμένον κλάδον τῆς οἰκονομίας ἢ τομέα.

1. Αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς πίνακας τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν δαπάναι «Μεταφορῶν - Ταξιδίων» δὲν ἀφοροῦν ἀποκλειστικῶς εἰς τουριστικὰς δαπάνας. Σημαντικὸν ὅμως ποσοστὸν αὐτῶν, πραγματοποιούμενον διὰ τουριστικοὺς σκοποὺς, ὡς καὶ ἄλλαι δαπάναι προκαλοῦμεναι ἐκ τῆς τουριστικῆς δραστηριότητος γενικῶς, ἀποτελοῦν, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω, τὸ σύνολον τῶν τουριστικῶν δαπανῶν ἐντὸς τῆς οἰκονομίας.

Ἡ ἐνδελεχῆς μελέτη τοῦ φαινομένου τούτου καθίσταται ἀναγκαία, διότι ὁ τουρισμὸς δὲν εἶναι πλέον ἀποκλειστικὴ ἐκδήλωσις τῶν κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν ὑψηλοῦ εἰσοδήματος. Τὸ ποσοστὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ προϋπολογισμοῦ διατροφῆς καὶ ἐνδυμασίας — ὅπως ἀποδεικνύουν στατιστικαὶ τῶν Ἑν. Πολιτειῶν καὶ χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὅπου τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα εἶναι ὑψηλὸν — ἐλαττοῦται βαθμηδὸν καὶ δὲν ὑπερβαίνει τὸ ἡμισυ τῶν εἰσοδημάτων τῆς οἰκογενείας (2). Ἡ διάθεσις τοῦ πλεονάζοντος ποσοῦ ἀποκτᾶ συνεπῶς κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας, ἀνακινεῖ τὸ πρόβλημα τῆς σκοπιμότητος τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ ἔτι περισσότερον τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς. Ἡ ἱεράρχησις τῶν ἀναγκῶν ἀνατρέπεται. Οὐσιαστικαὶ ἀνάγκαι ἔρχονται εἰς δευτέραν μοῖραν ἐνῶ αὐξάνονται αἱ φαινομενικῶς θεωρούμεναι ἐπουσιώδεις, αἱ ὁποῖαι βαθμηδὸν τὰς ἀντικαθιστοῦν. Θεωρεῖται βέβαιον κατόπιν ὄλων αὐτῶν ὅτι ὁ τουρισμὸς θὰ προκαλέσῃ μίαν σταδιακὴν τροποποίησιν τῆς δομῆς τοῦ ἰδιωτικοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἐξ αὐτῆς τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἢ ὁποῖα κατὰ τὰ δύο τρίτα σχεδὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς ζητήσεως.

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην γίνεται προσπάθεια διὰ νὰ ἀποδειχθῇ κατὰ πόσον ἡ τουριστικὴ δραστηριότης, ὡς οἰκονομικὴ δραστηριότης, συμβάλλει εἰς τὴν ἐν γένει οἰκονομίαν. Εἰδικότερον ἐκφράζονται ὠρισμένοι κριτικαὶ καὶ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν ἐφαρμογῆς τοῦ τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπεχειρήθη μέχρι τοῦδε ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐπιπτώσεων τῆς τουριστικῆς δαπάνης ἐπὶ τῆς οἰκονομίας. Ἐπειτα ἀναλύεται ἡ ἔννοια τῆς τουριστικῆς δαπάνης ὡς ἀποτελοῦσης τὸ κύτταρον τῆς τουριστικῆς καταναλώσεως. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζεται ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως — λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στατιστικῶν στοιχείων διὰ τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα — ἡ δυνατότης εἰσαγωγῆς τοῦ τουρισμοῦ, ὡς κλάδου οἰκονομικῆς δραστηριότητος, εἰς πίνακα διακλαδικῶν συναλλαγῶν. Ἐν κατακλείδι παρουσιάζεται ἡ διαδικασία τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐκ τῆς τουριστικῆς καταναλώσεως εἰσοδήματος καὶ τῆς διανομῆς αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ οἰκονομικοῦ κυκλώματος, διὰ τῆς ὁποίας ὁ τουρισμὸς, ὡς αὐτοτελὴς πλέον κλάδος τῆς οἰκονομίας, ἀναδεικνύεται παράγων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (3).

1. Ὁ τουριστικὸς πολλαπλασιαστής

Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐπιπτώσεων (impact) τῆς τουριστικῆς δαπάνης ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομίας ἐπεχειρήθη διὰ τοῦ τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ. Ἡ ἄλλοσος τῆς συνεχοῦς μετατροπῆς τῆς ἀρχικῶς διατεθείσης τουριστικῆς ἀγοραστικῆς

2. Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν χώραν μας ἡ ἀναλογία τῶν δαπανῶν «Διατροφῆς» μειοῦται ὡς πρὸς τὸ γενικὸν σύνολον τῶν δαπανῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως αὐξάνουν αἱ δαπάναι «Ταξιδίων - Μεταφορῶν» καὶ «Ἀναψυχῆς» (βλ. σχ. Ὁ δ η γ δ ε Ἐ π ε ν δ Ὑ σ ε ω ν Ε. Τ. Β. Α., Ἀθήναι 1972, σ. 23).

3. Αἱ ἐπενδύσεις ὑποδομῆς, ἀνωδομῆς καὶ γενικῶς ἐγκαταστάσεων τουριστικοῦ χαρακτῆρος, συνιστοῦν βασικὸν παράγοντα τῆς συμβολῆς τοῦ τουρισμοῦ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν. Λόγῳ τῆς ἐκτάσεως τοῦ θέματος αὐτοῦ θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δαπανῶν καταναλώσεως τὰς ὁποίας πραγματοποιοῦν οἱ τουρίσται.

δυνάμεως εις «δαπάνην - εισόδημα - δαπάνην», κατά την δευτέραν, τρίτην και . . . νουοστήν συναλλαγήν, συνιστᾷ ἐν προκειμένῳ τὸ πολλαπλασιαστικὸν φαινόμενον (4).

Τὸ 1961, μία σοβαρὰ προσπάθεια ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Clement (5), ὁ ὁποῖος ἐπαρουσίασε σειρὰν ὑποδειγμάτων, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ δαπανώμενον ὑπὸ τοῦ τουρίστα ποσὸν κυκλοφορεῖ διὰ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἐντὸς τῆς οἰκονομίας καὶ ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς «φθορᾶς» ἐκ τῶν πάσης φύσεως διαρροῶν, αἱ ὁποῖαι σημειοῦνται κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνεχῶν συναλλαγῶν.

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὰς τουριστικὰς δαπάνας εἰς δαπάνας διαμονῆς, διατροφῆς καὶ ποτῶν, ἀγορῶν, ψυχαγωγίας, μεταφορῶν καὶ ἄλλας, δρίζει α ῤριοτὶ περιορισμοὺς, οἱ ὁποῖοι διευκολύνουν τὸ ἔργον του (ὕψος διαρροῶν, κόστος ἐργασίας, ἀριθμὸν συναλλαγῶν κλπ.), καὶ προσπαθεῖ νὰ μετρήσῃ τὸν συντελεστὴν τοῦ πολλαπλασιαστικοῦ φαινομένου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς διαρροὰς ὁ Clement τὰς διακρίνει εἰς διαρροὰς πρῶτον ἀποταμιεύσεως, ἀποθησαυρισμοῦ καὶ ἐπενδύσεων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ δευτέρον εἰς διαρροὰς εἰσαγωγῶν, ἐφ' ὅσον μέρος τῶν ὑπὸ νῶν ξένων καὶ τῶν κατοίκων τῆς χώρας τουριστῶν καταναλισκομένων ἀγαθῶν προέρχεται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ὁ Clement ὑποθέτει εὐθυνὴν τὴν ἐργασίαν καὶ ὡς μὴ ὑπερβαίνουσαν τὸ τρίτον τοῦ κόστους τῶν ἀγαθῶν ἢ προσφερομένων ὑπηρεσιῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς συναλλαγὰς ὁ Clement περιορίζει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολλαπλασιαστοῦ εἰς τὴν περίοδον τῶν δώδεκα μηνῶν, ὅπου, συμφώνως πάντοτε πρὸς τὴν ὑπόθεσίν του, μέχρι πέντε συναλλαγῶν λαμβάνουν χώραν.

Καταλήγει λοιπὸν ὁ Clement εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ δαπανώμενον ὑπὸ τοῦ τουρίστα ποσὸν τῶν 1.000 δολλαρίων τοῦ ὑποδείγματός του, πολλαπλασιάζεται εἰς 3.275 δολλάρια, καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ συντελεστὴς τοῦ πολλαπλασιαστικοῦ φαινομένου διὰ τὴν ἐξεταζομένην ὑπ' αὐτοῦ περιοχὴν — Pacific and Far East — εἶναι 3,275.

Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ περισσότερον ἢ ἀρχὴ τοῦ τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ (6), θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς ὀρισμένας σκέψεις ἐπ' αὐτῆς :

4. Τὸ γεγονός, ὡς οἰκονομικὸν φαινόμενον, εἶναι γνωστὸν ἀπὸ μερικῶν δεκαετιῶν. Ἡ θεωρία ἀρχικῶς ἀφεῶρα εἰς τὰς ἐπιπτώσεις τῶν δαπανῶν ἐνὸς προγράμματος δημοσίων ἔργων ἐπὶ τῆς οἰκονομίας (βλ. R. Kahn, «The relation on home, investment to employment», *Economic Journal*, June 1931, σ. 173). Ὁ Keynes εἰς τὸ ἔργον του *A General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936, διαπιστώνει τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ φαινομένου τοῦ πολλαπλασιαστοῦ ἐπὶ οἰασδήποτε ἐπενδύσεως (βλ. Κεφ. X). Ἀργότερον ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι ἡ θεωρία τοῦ πολλαπλασιαστοῦ ἠδύνατο νὰ γενικευθῇ καὶ νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως δαπανῶν ἐντὸς τῆς οἰκονομίας.

5. H. G. Clement, *The futur of tourism in the Pacific and Far East*, U. S. Department of Commerce, Washington, June 1961, 296 σ.

6. Διὰ λεπτομερῆ παρουσιάσιν τοῦ τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ βλ. Α. Παπαδοπούλου, «Ἐπίδρασις τῆς τουριστικῆς δαπάνης ἐπὶ τῶν κυριωτέρων οἰκονομικῶν μεγεθῶν», ἀνάτυπον τῆς Ἐπιθεωρήσεως Οἰκ. καὶ Πολ. Ἐπιστημῶν, ἔτος 18ον, τευχὸς 3 - 4, 1963, Ἀθῆναι 1964.

1. Αυτόνομητον είναι ότι ή αρχική δαπάνη προξενεί τελικώς αύξησιν του συνολικού χρηματικού εισοδήματος. Δέν δυνάμεθα όμως να συμπεράνωμεν έξ αυτού ότι αυξάνεται πραγματικώς τὸ συνολικὸν εισόδημα, ότι δηλαδή ή αύξησις τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας του εισοδήματος ἀντιστοιχεί πάντοτε πρὸς τὴν ἀγοραστικὴν δύναμιν. Ἡ ἰσορροπία ἐν προκειμένῳ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐλαστικότητα τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησεως, διότι εἰς περίπτωσιν ἀνελαστικότητος, ὁ πολλαπλασιαστὴς μόνον τὰς τιμὰς πολλαπλασιάζει.

2. Ὁ Clement περιορίζεται εἰς πέντε συναλλαγὰς ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ θεωρεῖ ἄνευ οὐσιώδους σημασίας τὰς τυχὸν ὑπολοίπους, πέραν αὐτοῦ, διὰ τὸ ἀρχικῶς δαπανηθὲν ποσὸν τοῦ παραδείγματός του· ἀναμφίβολον ὅμως εἶναι ὅτι εἰς ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ χρέμα συνεχίζει νὰ κυκλοφορῆ καὶ πέραν τῶν ὑπὸ τοῦ Clement τασσομένων ὀρίων. Ἐξ ἄλλου, δέν ἐνδιαφέρει ή περίοδος τῶν δώδεκα μηνῶν, ἐντὸς τῆς ὁποίας περιορίζεται ὁ Clement ὅσον ὁ ἀριθμὸς περιόδων τοῦ εισοδήματος (?). Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ὄλην διάρθρωσιν τῆς οἰκονομίας, ἀπὸ αὐτὴν ὅμως ἐξαρτᾶται ὁ ρυθμὸς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος. Τὰ διαστήματα τῶν διαδοχικῶν αὐτῶν ἀυξήσεων τοῦ εισοδήματος διαφέρουν ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ἀπὸ οἰκονομίας εἰς οἰκονομίαν καὶ δέν ὑπολογίζονται πάντοτε διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου. Ἐπομένως πολλάκις εἶναι ἀπαραίτητος — προκειμένου διὰ τουριστικὰς δαπάνας πραγματοποιηθείσας ἐντὸς τῆς περιόδου τῶν δώδεκα μηνῶν — ή διεύρυνσις τῶν ὀρίων αὐτῶν πρὸς θεώρησιν τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος τοῦ πολλαπλασιαστοῦ.

3. Ὁ Clement προϋποθέτει σταθερὰν τὴν ὀριακὴν ροπὴν πρὸς κατανάλωσιν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως αὐτὴ ὑφίσταται μεταβολὰς καὶ μάλιστα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἄρα προκειμένου νὰ ὀρισθῆ ἐπακριβῶς ή ὀριακὴ ροπή πρὸς κατανάλωσιν καὶ νὰ προσδιορισθῆ ὁ πολλαπλασιαστὴς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουιν ὀρισμένοι ἔρευναι, νὰ ἐκτιμηθῆ τὸ ἔθνικὸν εισόδημα, ὕψος καὶ κατανομή, καὶ νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ προτιμήσεις τοῦ καταναλωτικοῦ κοινοῦ.

4. Ὑποθέτει ὁ Clement ὅτι ή ἀρχικὴ δαπάνη τῶν 1.000 δολλαρίων ἐχρησιμοποιήθη ἅπαξ. Ἡ ἄποψις αὐτὴ ἠνάγκασε τοὺς ἐρευνητὰς νὰ ἐξετάζουιν τὴν φάσιν τῆς ἐπαναχρησιμοποίησεως τοῦ ἀρχικῶς δαπανηθέντος ποσοῦ, τὸ ὁποῖον βαίνει φθίνον. Ὡς γνωστὸν ὅμως αἱ διακοπαὶ κλιμακώνονται ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ συνεπῶς ή τουριστικὴ δαπάνη κατανέμεται ἐντὸς αὐτοῦ ἐπιδρῶσα οὕτως ἐπὶ πολ- λάς εισοδηματικὰς περιόδους. Ἐκάστη τῶν ἀυξήσεων αὐτῶν ἀσκεῖ μίαν ἐπαγωγικὴν ἐπίδρασιν ἐφ' ἐκάστης τῶν εισοδηματικῶν περιόδων, αἱ ὁποῖαι ἔπονται, ή ἐπίδρασις ὅμως αὐτὴ καθίσταται ἀσθενεστέρα ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπετελέσθησαν αἱ δαπάναι, εἰς σημεῖον μάλιστα ὥστε τελικῶς τὰ ἐπαγωγικὰ φαινόμενα νὰ καθίστανται ἀμελητέα καὶ νὰ ἐξαφανίζονται.

7. Περίοδος εισοδήματος, κατὰ τὸν Machlup θεωρεῖται «τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ διαρρέον μεταξὺ τῆς εἰσπράξεως ἐκ μέρους μιᾶς κατηγορίας προσώπων ἐνὸς προσθέτου εισοδήματος καὶ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πρόσθετον ποσόν, δαπανηθὲν, εἰσπράττεται ὑπὸ ἄλλης κατηγορίας προσώπων». Βλ. σχ. G. Marey, *Economie Internationale*, Paris, 1972, σ. 305.

Συμπεραίνομεν λοιπόν ότι ή μέτρησις τῶν ἐπιπτώσεων τῆς τουριστικῆς δαπάνης διὰ τοῦ τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ, ὡς παρουσιάζεται ὑπό τοῦ Clement, ἀφ' ἐνός μὲν συνολικά μόνον ἀποτελέσματα παρέχει, ἀφ' ἐτέρου δὲ δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς περιφερειακὰς καὶ κλαδικὰς διαφοράς (8).

Τὸ γεγονός ὅτι τρεῖς διὰ τὴν Ἑλλάδα μελέται (9), σχετικῶς σύγχρονοι μεταξὺ τῶν, αἱ μὲν δύο πρῶται διὰ τὸ σύνολον τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, ἡ δὲ τρίτη διὰ τὴν νῆσον Κρήτην, προτείνουν τρεῖς συντελεστὰς τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ διαφέροντας σημαντικῶς μεταξὺ τῶν (1, 35, 3,25, 4 ἀντιστοίχως) ἐπιβεβαιοῖ τὰς ἀνωτέρω διαπιστώσεις.

Πιστεύομεν ὅτι διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἐντὸς τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν τουριστικῶν τοιοῦτων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρουσιασθῇ κατ' ἀνάγλυφον τρόπον ἡ συμβολὴ τοῦ τουρισμοῦ εἰς τὴν οἰκονομίαν (10). Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο θὰ ἔπρεπε διὰ στατιστικῆς ἐρεύνης νὰ ἐκτιμηθοῦν ἀριθμητικῶς αἱ παντὸς εἶδους τουριστικαὶ δαπάναι τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων, ἦτοι τῆς κρατικῆς διοικήσεως, τῶν ἐπιχειρήσεων, τῶν οἰκοκυριῶν ἢ μεμονωμένων τουριστῶν, καὶ νὰ μελετηθῇ ἡ ἐπιπτώσις τῶν δαπανῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν διαφόρων τομέων καταναλώσεως καὶ τῶν κυριωτέρων κλάδων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος.

Ἐκ τῆς καταχωρήσεως ὁμοῦ τῶν τουριστικῶν δαπανῶν (εἰς αὐτοτελῆ κλάδον τὸν ὁποῖον θὰ ὀνομάσωμεν «Τουρισμός»), ἐντὸς τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν καὶ εἰδικώτερον ἐντὸς τῶν πινάκων «Ἐξελίξεως τοῦ ἀκαθαρίστου ἔθνικοῦ εἰσοδήματος κατὰ κύριον κλάδον οἰκονομικῆς δραστηριότητος», θὰ προκύψῃ τὸ ἐξῆς μεθοδολογικὸν πρόβλημα: Θὰ ἐνταχθῇ εἰς τοὺς πίνακας αὐτοὺς στοιχεῖον μᾶλλον ξένον πρὸς αὐτοὺς ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ δαπανῶν αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν εἰς διαφόρους τομεῖς τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ αἱ ὁποῖαι

8. Οἱ μεταξὺ τῶν περιοχῶν τῆς χώρας ὑφιστάμενοι διαφορισμοί, καθιστοῦν ἀπαραίτητον — πρὸς ἀκριβεστέραν μέτρησιν τῶν ἐπιπτώσεων τοῦ τουριστικοῦ φαινομένου ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῶν — τὸν ὑπολογισμόν ἐνός περιφερειακοῦ τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ.

Ἡ ἀναγωγή τῆς ἐρεύνης ἐπὶ περιφερειακοῦ ἐπιπέδου θὰ ἔδιδεν ὡσαύτως τὴν δυνατότητα ὑπολογισμοῦ ἐνός τουριστικοῦ πολλαπλασιαστοῦ δι' ἕκαστον κλάδον τῆς τουριστικῆς δραστηριότητος ὡς π.χ. διὰ τὰ πάσης φύσεως καταλύματα, ἐστιατόρια καὶ ἔτι εἰδικώτερον δι' ἐκάστην κατηγορίαν αὐτῶν. Εἰδικώτερον βλ. B. Archer καὶ Owen C., *Towards a tourist regional multiplier*, University, of North Wales, Bangor 1970, σ. 11. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν στρέφεται καὶ ἀναληφθεῖσα ὑφ' ἡμῶν ἐρευνα ἐφ' ὠρισμένης περιοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Βλ. σχ. G. Levantis, «Le tourisme à Corfou», ἐν *Bulletin de la Chambre de Commerce Hellénique de Marseille*, No 90, Marseille 1973.

9. α) D. Suits, *An Econometric Model of the Greek Economy*, Center of Planning and Economic Research, Athens 1965, πίναξ 8, σ. 118,

β) Α. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ. σημ. (6), πίναξ Δ, σ. 16, καὶ

γ) F. E. Basil, I.N.C., «Κρήτη», Μελέτη τουριστικῆς ἀναπτύξεως, Τόμος Δ', Ἀθήναι 1964, σ. 110.

10. Πρωταρχικὸς ρόλος τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν εἶναι ἡ μέτρησις. Ἡ μέτρησις ὁμοῦ δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Κάνει ἀντικειμενικὴν τὴν γνώσιν τῶν φαινομένων, διευκολύνει τὴν ἀνάλυσιν, ἀποδεικνύει τὰς σχέσεις ἐντὸς τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ καὶ ἐπιτρέπει τὴν πρόβλεψιν.

ἀντιπροσωπεύουν δαπάνας δι' ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίας ὄχι ὅμως προϊόν ἢ εἰσόδημα καθ' ἑαυτοῦ κλάδου.

Διὰ τοῦτο πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ὑπὸ τοῦ τουρισμοῦ δημιουργουμένης οικονομικῆς δραστηριότητος, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὴν ἔννοιαν καὶ τὰ εἶδη τῆς τουριστικῆς δαπάνης.

2. Ἡ τουριστικὴ δαπάνη

Μέχρι πρό τινος, ἔθεωροῦντο ὡς τουριστικὴ κατανάλωσις αἱ δαπάναι τῶν τουριστῶν μακρὰν τῆς κατοικίας τῶν, ἐντὸς τῶν ξενοδοχείων, ἐστιατορίων κλπ., εἰς τὰς ὁποίας προσετίθεντο καὶ ὠρισμένοι δαπάναι μεταφορᾶς. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ τουρισμὸς προκαλεῖ οικονομικὴν δραστηριότητα, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κρίνεται βάσει οικονομικῶν κριτηρίων καὶ νὰ διαχωρίζονται αἱ διὰ τουριστικούς σκοποὺς πραγματοποιούμεναι δαπάναι ἀπὸ τὰς ἄλλας μορφὰς καταναλώσεως. Νὰ μὴ μελετῶνται μόνον τὰ κίνητρα ἀλλὰ καὶ τὸ γενεσιουργὸν αἴτιον τῶν δαπανῶν, δηλαδὴ αἱ μετακινήσεις καὶ ἡ πρὸς τοῦτο σχετικὴ προετοιμασία.

Ἡ μετακίνησις εἶναι τὸ μόνον κοινὸν σημεῖον κάθε τουριστικῆς δραστηριότητος. Ὁ τουρίστας εἶναι εἰς ἰδιότυπος «μετανάστης», ὁ ὁποῖος ἀπομακρυνόμενος προσωρινῶς ἐκ τοῦ σημείου ἐκκινήσεώς του — ὅπου εὐρίσκεται καὶ ἡ μόνιμος κατοικία του — ἐπιστρέφει εἰς αὐτό. Θεωρῶν τὴν μετακίνησιν ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ τουρισμοῦ, ὁ ἐρευνητὴς δύναται νὰ ἐξετάσῃ συγχρόνως ἀπάσας τὰς ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἐπαγγελματικοῦ τουρισμοῦ προκαλουμένας δαπάνας.

Ὁ ἰδιωτικὸς τουρισμὸς χρηματοδοτεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ τουρίστα ἢ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας του, ὅταν πρόκειται περὶ μελῶν αὐτῆς.

Ὁ κοινωνικὸς τουρισμὸς χρηματοδοτεῖται ἀπὸ κονδύλια κρατικά, ὀργανισμῶν ἢ ἐπιχειρήσεων ὑπὸ μορφήν ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐπιδοτήσεως.

Ὁ ἐπαγγελματικὸς τουρισμὸς χρηματοδοτεῖται, δι' ἰδιοτελῆ κυρίως σκοπὸν, ὑπὸ τοῦ ἐργοδότη, διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐπαγγελματικῶν του συμφερόντων. Ὁμοιάζει πρὸς τὸν ἀμιγῆ τουρισμὸν : α) ὡς πρὸς τὴν μετακίνησιν, ἡ ὁποία γίνεται πολλάκις καὶ ἀντικείμενον ἀναπαύσεως — συμμετοχὴ εἰς συνέδρια ἔθνικὰ ἢ διεθνή, σεμινάρια κλπ. καὶ β) ὡς πρὸς τὰ μέσα διαμονῆς, ἐστίασεως, ἀναψυχῆς κλπ., τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ, καὶ τὰ ὁποῖα κατ' ἄμεσον τρόπον ἐπωφελοῦν τὴν «τουριστικὴν βιομηχανίαν».

Εἶναι βεβαίως ἀπαραίτητον, διὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς τουριστικῆς δαπάνης, νὰ γνωρίζωμεν ἐὰν θὰ συμπεριλάβωμεν εἰς τὴν τουριστικὴν δραστηριότητα ὅλας ἢ μέρος τῶν δαπανῶν τοῦ τουρίστα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μετακινήσεώς του αὐτῆς. Δύσκολος ὅμως εἶναι ἡ διάκρισις, εἰς τὴν τουριστικὴν κατανάλωσιν, ἡ ὁποία ἀφορᾷ συγχρόνως εἰς ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίας, τῶν ἀμιγῶν τουριστικῶν εἰδῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἀπὸ τὰς μὴ. Διότι πολλὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα γίνονται ἀντικείμενον τουριστικῆς δαπάνης, ἔχουν χρῆσιν διπλῆν. Ὁρισμένα ἀγοράζονται εἰδικῶς κατὰ τὰς διακοπὰς, χρησιμοποιοῦνται ὅμως καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτάς. Εἰς τὴν περίπτωσιν

αὐτήν, καθίσταται δυσχερὴς ἢ διάκρισις τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἢ ὅποια θὰ γίνῃ ἀντικείμενον τουριστικῆς καταναλώσεως, ἀπὸ τὴν ἐν γένει βιομηχανικὴν παραγωγὴν.

Ἐὰν ὅμως αἱ τουριστικαὶ δαπάναι συμπεριλάβουν ὅλας τὰς δαπάνας τὰς πραγματοποιούμενας κατὰ τὴν μετακίνησιν, πρέπει νὰ συμπεριλαμβάνουν καὶ ὠρισμένας δαπάνας πραγματοποιηθείσας εἰδικῶς ἐν ὄψει τῆς μετακινήσεως αὐτῆς. Ἐφ' ὅσον π.χ. ἡ ἐνοικίασις μιᾶς ἐξωλεμβίου μηχανῆς διὰ ψυχαγωγικοὺς σκοποὺς, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν διακοπῶν, εἶναι φυσικὸν νὰ συμπεριλάβωμεν ἐντὸς τοῦ τουριστικοῦ προϋπολογισμοῦ τὴν ἀγορὰν ἐξωλεμβίου μηχανῆς τῶν ἐπιθυμούντων νὰ διαθέτουν τὸν προσωπικὸν τῶν ἐξοπλισμὸν κατὰ τὰς διακοπὰς. Εἶναι δηλαδὴ ἀπαραίτητον νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς τὴν τουριστικὴν δαπάνην κάθε ἀγορὰν εἰδῶν χρησιμοποιοιμένων διὰ τουριστικοὺς σκοποὺς. Συνήθως αἱ ἀγοραὶ αὐταὶ πραγματοποιοῦνται ἡμέρας πολλάς, ἑβδομάδας ἢ καὶ μῆνας ἀκόμη πρὸ τῆς μετακινήσεως.

Ἡ ἔννοια λοιπὸν τῆς τουριστικῆς δαπάνης, σημαντικωτάτη αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, παρουσιάζεται συγκεχυμένη καὶ θὰ πρέπει νὰ τὴν ὑποδιαιρέσωμεν εἰς κατηγορίας προκειμένου νὰ τὴν μελετήσωμεν ἐμπεριστατωμένως.

Διὰ τὴν προσέγγισιν καὶ ἐκτίμησίν τῆς προτείνονται δύο μέθοδοι.

Ἡ πρώτη ἐγκεῖται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν τουριστικῶν δαπανῶν εἰς δύο κατηγορίας, ἀφορῶσας εἰς τὸν χρόνον καὶ χῶρον πραγματοποιήσεως τῆς ἀγορᾶς.

Α) Ἡ χρονοτοπικὴ πραγματοποίησις ἀγορᾶς

1. Ἐπαγωγικαὶ ἢ ἔμμεσοι δαπάναι τουριστικῆς καταναλώσεως, θεωροῦνται αἱ δαπάναι, αἱ πραγματοποιούμεναι ἐν ὄψει τῆς μετακινήσεως τοῦ τουρίστα ἐκτὸς ὅμως τῆς περιόδου τῶν διακοπῶν. Πρόκειται περὶ τῶν δαπανῶν τουριστικοῦ ἐξοπλισμοῦ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως, καὶ αἱ ὅποια πραγματοποιοῦνται εἰς τὸν τόπον διαμονῆς τοῦ τουρίστα. Αἱ δαπάναι αὐταὶ ἐνδιαφέρουν τὸν ἰδιωτικὸν καὶ κοινωνικὸν τουρισμὸν καὶ εἶναι μᾶλλον ἀνύπαρκτοι ἢ μὴ ὑπολογίσιμοι εἰς τὸν ἐπαγγελματικόν, ὃ ὁποῖος περιορίζεται κυρίως εἰς ἐξοδα μεταφορᾶς, στεγάσεως καὶ διατροφῆς (1).

2. Ἄμεσοι δαπάναι τουριστικῆς καταναλώσεως θεωροῦνται αἱ πραγματοποιούμεναι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μετακινήσεως. Αὗται ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν

11. Ὡς ἐπαγωγικαὶ ἢ ἔμμεσοι τουριστικαὶ δαπάναι δέον νὰ θεωρηθοῦν ἀνεξαρτήτως χρονικῆς περιόδου καὶ τόπου πραγματοποιήσεώς των, καὶ αἱ δαπάναι ἐπενδύσεων :

α) Ἰδιωτῶν, διὰ τὴν ἀγορὰν ἢ ἀναστήλωσιν ἐξοχικῶν κατοικιῶν,

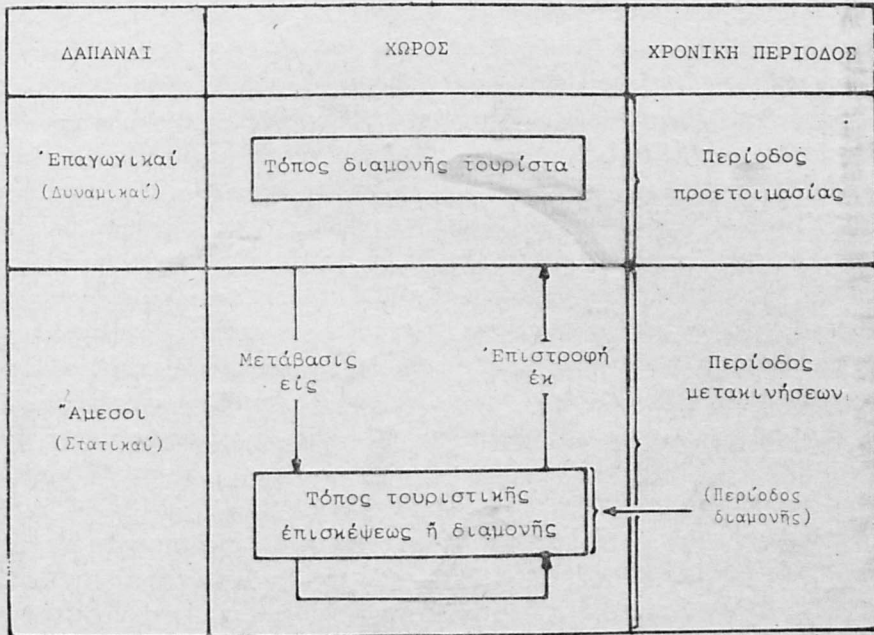
β) Τουριστικῶν Ἐπιχειρήσεων ἢ Ὄργανισμῶν διὰ τὴν χρηματοδότησιν ἀγορᾶς, ἀνοικοδομήσεως, βελτιώσεως, ἐξοπλισμοῦ ξενοδοχειακῶν μονάδων ἢ ἰδρύσεως τουριστικῶν γραφείων κλπ.,

γ) Δημοσίου, γενικῶς διὰ τὴν χρηματοδότησιν ἔργων ὑποδομῆς διευκολυνόντων ἢ ἐξυπηρετούντων καὶ τὴν τουριστικὴν δραστηριότητα — ὀδικὸν δίκτυον, λιμενικὰ ἔργα, ἀεροδρόμια — καὶ εἰδικῶς διὰ τὴν χρηματοδότησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ε.Ο.Τ. ἐκτελουμένων ἔργων, ὡς καὶ διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ πραγματοποιούμενας δαπάνας δι' ἀπαλλοτριώσεις, ἐξοδα διοικήσεως, διαφημίσεως κ.λ.π.

προϋπολογισμόν τοῦ ταξιδίου καί, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἀφοροῦν εἰς ἔξοδα στεγάσεως, διατροφῆς, ψυχαγωγίας, μεταφορᾶς, ἀγορῶν, ἐνθυμίων κλπ.

Κατόπιν τῆς ἀνωτέρω χρονοτοπικῆς διακρίσεως τῶν δαπανῶν ὡς πρὸς τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἀγορᾶς, αἱ μὲν ἐπαγωγικαὶ δαπάναι θεωροῦνται ὡς «στατικά» (πραγματοποιήσις τῶν ἀνευ μετακινήσεως ἐκ τοῦ τόπου διαμονῆς τοῦ τουρίστα), αἱ δὲ ἄμεσοι ὡς «δυναμικαὶ» (πραγματοποιήσις τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν μετακινήσεως μακρὰν τῆς μονίμου διαμονῆς τοῦ τουρίστα), βλ. σχῆμα I.

ΣΧΗΜΑ I. ΧΡΟΝΟΤΟΠΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΔΑΠΑΝΗΣ

Αἱ δύο αὐταὶ μορφαὶ τουριστικῆς καταναλώσεως δὲν ἔχουν χρονοτοπικῶς τὰς ἰδίας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ἡ μὲν πρώτη ἀφορᾷ εἰς τὰς εἰς τὸν τόπον διαμονῆς τοῦ τουρίστα πραγματοποιουμένας πρὸ τῶν διακοπῶν δαπάναις προετοιμασίας ταξιδίου, ἡ δὲ δευτέρα προκαλεῖ μίαν μετατόπισιν τοῦ καταναλωτικοῦ ρεύματος ἀπὸ χώρας εἰς χώραν προκειμένου περὶ τοῦ διεθνοῦς τουρισμοῦ, ἢ ἐπὶ περιφερειακοῦ ἐπιπέδου, ἐὰν πρόκειται περὶ ἐσωτερικοῦ τουρισμοῦ, καὶ «ἀναστατώνει» ἄρκετὰ σοβαρὰ τὸ κύκλωμα τῆς κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος κατὰ τὰς περιόδους τῆς τουριστικῆς αἰχμῆς⁽¹²⁾.

Ἡ καθαρῶς χρονοτοπικὴ αὕτη διάκρισις τῆς τουριστικῆς δαπάνης συμπλη-

12. Εἰδικότερον βλέπε : P. Defert, «Les perturbations apportées à certaines économies locales par le caractère saisonnier du phénomène touristique», ἐν *Le caractère saisonnier du tourisme*, C.E.T., Aix-en-Provence 1962, καὶ R. Baretje, «Les déséquilibres économiques entraînés par le tourisme dans le contexte de l'expansion», *Revue Touristique*, No 2, Berne, 1965.

ροῦται καὶ διασταυροῦται διὰ τοῦ δευτέρου τρόπου ἐρεύνης, ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὴν διάκρισιν ἐπὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς ἀγορᾶς.

B) Ἡ σκοπιμότης ἀγορᾶς

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τρεῖς εἶναι αἱ κατηγορίαι τουριστικῶν δαπανῶν.

1. Αἰ εἰδικαὶ δαπάναι. Ἀφοροῦν εἰς ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίας ἐξαρτωμένας ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκ τοῦ κλάδου «Τουρισμός» εἰς τὴν στενωτέραν ἀποδοχὴν τοῦ ὄρου — ξενοδοχεῖα, ἐστιατόρια, καταστήματα πωλήσεως τουριστικῶν εἰδῶν — καὶ ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν ἐπιχειρήσεων, τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότης εἶναι ἀφιερωμένη εἰς αὐτόν.

Ἐὰν ὅμως αἱ δαπάναι ξενοδοχείου καὶ ἐστιατορίου π.χ. ἀποτελοῦν μίαν εἰδικὴν τουριστικὴν δαπάνην, πραγματοποιοῦνται εἰς τομεῖς παραγωγῆς τοὺς ὁποῖους θὰ ἦτο αὐθαίρετον ἴσως νὰ ὀνομάσωμεν ὑποκλάδους τουρισμοῦ, διότι τὰ ξενοδοχεῖα καὶ κυρίως τὰ ἐστιατόρια προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των καὶ εἰς πελάτας, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι τουρίσται. Ὡς ἐκ τούτου δυσκολία ἀναφύονται προκειμένου αἰ εἰδικαὶ αὐταὶ δαπάναι νὰ ἀπομονωθοῦν καὶ νὰ ὑπαχθοῦν εἰς πίνακα διακλαδικῶν συναλλαγῶν. Ὁ δὲ ἐρευνητὴς θὰ ἦτο ἴσως ὑποχρεωμένος νὰ θεωρήσῃ συμβατικῶς ὅτι ὁ ὑποκλάδος π.χ. «ἐστιατόρια» προσφέρει δύο διαφορετικὰ προϊόντα, τὸ γεῦμα τοῦ τουρίστα καὶ τὸ γεῦμα τοῦ ἐργαζομένου. Ἡ δυσκολία αὐτὴ ἀναφέρεται λόγῳ τῆς προσπαθείας μας νὰ δημιουργήσωμεν ἓνα κλάδον «Τουρισμός» ὀριζόμενον ὄχι ἐξ ἑνὸς προϊόντος, ἀλλ' ἐκ μιᾶς λειτουργίας καταναλώσεως.

2. Αἰ τρέχουσαι δαπάναι. Ἀφοροῦν κυρίως εἰς ὑπηρεσίας ἢ ἀγαθὰ ἀγοραζόμενα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μετακινήσεως, ἐκ μὴ τουριστικῶν καταστημάτων ὡς π.χ. ἐδωδιμοπωλείων, supermarkets κλπ. Παρ' ὅλον ὅτι αἱ δαπάναι αὐταὶ θὰ ἐπραγματοποιούντο οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὅτι στεροῦνται καθαρῶς τουριστικῆς σκοπιμότητος, δέον νὰ θεωροῦνται καὶ νὰ ὑπολογίζωνται ὡς δαπάναι τουριστικῆς καταναλώσεως, ἐφ' ὅσον μετεφέρθησαν τοπικῶς καὶ μετετράπησαν ἐννοιολογικῶς εἰς τουριστικὰς τοιαύτας. Εἰς τὸ σύνολον βεβαίως τῆς ἐθνικῆς καταναλώσεως αἱ δαπάναι αὐταὶ ἀσθενῆ μόνον αὔξησιν προκαλοῦν καὶ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, ἔχουν κυρίως σαφεῖς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοπικοῦ ἢ περιφερειακοῦ ἐπιπέδου λόγῳ ἀκριβῶς τῆς μετατοπίσεως μέρους τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἐκ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων εἰς ἄλλα τοιαῦτα ἢ τὴν ὑπαιθρον (13). Λογικὸν θὰ ἦτο λοιπὸν λόγῳ τοῦ ἐμμέσου ἐνδιαφέροντός των νὰ μὴ τὰς συμπεριλάβωμεν ἐντὸς τῆς «παραγωγῆς» τοῦ κλάδου «Τουρισμός» (14). Πάντως θὰ πρέπει νὰ τὰς ὑπολογί-

13. Προκειμένου περὶ στατιστικῆς ἐρεύνης ἢ ἐκτίμησις τῶν δαπανῶν αὐτῶν δέον νὰ βασίζεται ἐπὶ τοῦ ποσοστοῦ ἀναχωρήσεως εἰς διακοπὰς κατὰ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὰς κατηγορίας, καὶ ἐπὶ τοῦ μέσου εἰσοδήματος τῶν ταξιδευόντων ἐξ ἑκάστης κατηγορίας, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι κάθε οἰκογένεια ἀναχωροῦσα διὰ διακοπὰς ἐνὸς μηνὸς δαπανᾷ κατὰ μέσον ὄρον εἰς αὐτὰς εἰσόδημα τουλάχιστον ἐνὸς μηνός.

14. Αἱ δαπάναι ὅμως αὐταὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν, ἐὰν ὑπῆρχε ἡ δυνατότης συστάσεως πίνακος διαπεριφερειακῶν συναλλαγῶν. Οὕτω θὰ ἐνετοπιζόντο αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὰς διακοπὰς μεταβολαὶ τῆς συνήθους εἰσοδηματικῆς ροῆς καὶ κατανομῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐνδιαφέρον θὰ ἦτο νὰ ἀξιολογηθοῦν καὶ αἱ μορφαὶ αὐτοκαταναλώσεως, ὅπως ἡ δωρεάν στέγη εἰς συγγενικὰς οἰκίας κλπ.

ζωμεν αφαιρετικῶς, ὅταν πρόκειται διὰ δαπάνας Ἑλλήνων μεταβαινόντων εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἀντιθέτως, προκειμένου διὰ ξένους τουρίστας δὲν θὰ ὑπολογίζωμεν τὰς ἐπαγωγικὰς δαπάνας τουριστικοῦ ἐξοπλισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὴν χώραν προελεύσεώς των· αὗται ἐπιδροῦν ἀφαιρετικῶς ἐπὶ τῶν τρεχουσῶν δαπανῶν των, αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦνται εἰς τὴν χώραν μας καὶ τὰς ὁποίας θὰ ὑπολογίζωμεν. Ἐξ ἄλλου αἱ τρέχουσαι δαπάναι διατροφῆς εἶναι μεγαλύτεραι διὰ τοὺς ταξιδεύοντας παρὰ διὰ τοὺς παραμένοντας διότι ὁ τουρίστας διὰ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου ζωῆς μεταβάλλει καὶ τὸν τρόπον διαθέσεως τοῦ χρήματός του· ὁμοίως πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ἄνευ ἐρεύνης ἀγορᾶς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπολογίσωμεν ἀκριβῶς κατὰ πόσον.

3. Αἱ σύνθετοι δαπάναι. Μεταξὺ τῶν δύο προηγουμένων κατηγοριῶν εὐρίσκονται «ἐνδιάμεσοι» δαπάναι, αἱ ὁποῖαι, ἂν καὶ δύνανται νὰ πραγματοποιηθοῦν δι' ἄλλους σκοπούς, ἔχουν ἐν τῷ συνόλῳ των τουριστικὸν χαρακτήρα καὶ προορισμόν.

Πρόκειται κυρίως διὰ τὰς δαπάνας μεταφορᾶς. Τοιαῦται δαπάναι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τρεχούσας δὲν θὰ ὑπῆρχον ἄνευ τοῦ τουρισμοῦ. Ἀντιθέτως ὁμοίως πρὸς τὰς εἰδικὰς δαπάνας, ἀφοροῦν εἰς ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίας τῶν ὁποίων ὁ τομεὺς παραγωγῆς δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τουρισμοῦ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ τουρισμὸς ἀποτελεῖ διὰ τοὺς τομεῖς αὐτοὺς πολύτιμον μέρος τῆς δραστηριότητός των. Ὁ συλλογισμὸς διὰ τὴν ἀπομόνωσιν καὶ διάκρισιν τῶν δαπανῶν αὐτῶν βασίζεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ὄρισμόν τοῦ τουρισμοῦ. Ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ὡς τουρισμὸς ἡ προσωρινὴ μετακίνησις ἀτόμων μακρὰν τῆς συνήθους κατοικίας των δι' ἀναψυχὴν, περιηγητισμὸν κλπ., δυνάμεθα νὰ ἀφαιρέσωμεν ἐκ τοῦ συνόλου τῶν δαπανωμένων διὰ τὰς μεταφορὰς ποσῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ μιᾶς οἰκογενείας, τὰς ἀστικὰς μεταφορὰς ἢ ἄλλας μὴ τουριστικὰς καὶ νὰ ἀνεύρωμεν οὕτω τὸ δαπανηθὲν διὰ τὴν τουριστικὴν μετακίνησιν συνολικὸν ποσόν. Μία σύγκρισις μάλιστα τῶν δαπανῶν αὐτῶν πρὸς τὰς προηγουμένας θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι αἱ δαπάναι μεταφορᾶς ἀξάνουν βαθμηδὸν εἰς βάρος τῶν ἄλλων «παραδοσιακῶν» δαπανῶν τουρισμοῦ ὡς εἶναι ἡ παραμονὴ εἰς ξενοδοχεῖα λ.χ.

Φανερόν πάντως εἶναι ὅτι καὶ ἡ ταξινόμησις αὐτὴ εἰς τὰς προαναφερθείσας κατηγορίας εἰδικῶν, τρεχουσῶν καὶ συνθέτων δαπανῶν, ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει συγχρόνως καὶ τὴν ἔμμεσον καὶ ἄμεσον τουριστικὴν κατανάλωσιν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς τομεῖς τῆς παραγωγῆς δὲν καταλήγει εἰς σαφῆ διαχωρισμὸν τῶν τουριστικῶν δαπανῶν ἀπὸ τὰς μὴ. Ἡ ἀξία τῆς ἔγκειται εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ ἐπιχειρηθῇ μία πρώτη προσέγγισις καὶ παραβολὴ μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς τουριστικῆς καταναλώσεως καὶ τῆς «τουριστικῆς παραγωγῆς» καὶ τοῦτο διὰ νὰ ἀπομονωθοῦν αἱ εἰδικαὶ τουριστικαὶ δαπάναι ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κατανάλωσιν τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων καὶ νὰ ἐμφανισθῇ ὁ τουρισμὸς ὡς ἰδιαίτερος κλάδος ἐντὸς τῆς οἰκονομίας.

Μία προσπάθεια τοῦ εἴδους αὐτοῦ θὰ ἔδιδε τὴν δυνατότητα δημιουργίας ἐνὸς κλάδου «Τουρισμὸς» καὶ θὰ διηκούλυε τὴν ἔνταξίν του εἰς πίνακα εισροῶν - ἐκροῶν.

3. Εισαγωγή του κλάδου «τουρισμός» εις πίνακα εισροών - έκροών

Ἡ μεγαλύτερα δυσκολία διὰ τὴν ἔνταξιν τοῦ τουρισμοῦ ὡς κλάδου ἐντὸς πίνακος τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι, ὡς ἐτονίσθη καὶ προηγουμένως, ὀφείλομεν νὰ προσδιορίσωμεν τὸν κλάδον «Τουρισμός» ἐκ μιᾶς λειτουργίας καταναλώσεως καὶ ὄχι ἐξ ἑνὸς προϊόντος.

Τὸ 1967 ἐδημοσιεύθη μία μελέτη ἀφορῶσα εἰς τὸ σύνολον τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας⁽¹⁵⁾, ἡ ὁποία ὅμως δὲν διακρίνει τὸν τουρισμόν, ὡς ἰδιαίτερον κλάδον, ἐκ τοῦ γενικοῦ τομέως «Υπηρεσίαι»⁽¹⁶⁾. Τονίζει ὅμως τὴν σημασίαν τῆς τριτογενοῦς παραγωγῆς ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς προστιθεμένης ἀξίας, ὄχι ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν input-output.

Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν ὁ τομεὺς «Υπηρεσίαι» διηρέθη εἰς ὁμάδας, μία τῶν ὁποίων, τὰ «Ξενοδοχεῖα», ἐμελετήθη ἐξ ἑνὸς δείγματος ἐκάστης κατηγορίας αὐτῶν. Αἱ εἰσροαὶ καὶ τὰ κέρδη ὑπελογίσθησαν διὰ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ συντελεστοῦ ἐκάστης κατηγορίας μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς ἐκάστην κατηγορίαν εὐρισκομένων ξενοδοχείων. Ἡ ὁμάς ὅμως αὐτὴ δὲν ἀπεικονίζετο εἰς τὸ διακλαδικὸν πίνακα, ὁ ὁποῖος ἐπαρουσιάζετο εἰς παράρτημα εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης.

Ἡ εἰσαγωγή τῆς λειτουργίας καταναλώσεως «Τουρισμός» εἰς τὰ πλαίσια πίνακος εἰσροῶν - ἐκροῶν, ὡς αὐτοτελοῦς κλάδου, θὰ ἐπέτρεπε τὴν μέτρησιν τῆς προστιθεμένης ἀξίας ἐκ δαπανῶν τουριστικοῦ χαρακτήρος, ὡς καὶ τοῦ πραγματοποιουμένου συνολικοῦ κέρδους τοῦ κλάδου καὶ θὰ ἔδιδε τὴν δυνατότητα ἀναλύσεως καὶ προσδιορισμοῦ τῶν ἐπαγωγικῶν ἐπιπτώσεων αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἐκ τῆς τουριστικῆς δραστηριότητος^(16α).

15. A. Koutsoyannis καὶ A. Ganas, Input-Output table of the Greek Economy (Year 1960), Center of Planning and Economic Research, Athens 1967, 65 σ.

16. Ἀντιθέτως ἡ διάκρισις αὐτὴ γίνεται εἰς τὴν μονογραφίαν τοῦ J. B. Nugent, Γραμμικὸν ὑπόδειγμα ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας 1954-1961, ΚΕΠΕ, Ἀθήναι 1970, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ τουρισμός παρουσιάζεται ὡς αὐτοτελὴς κλάδος τῆς οἰκονομίας. Βλ. σχετ. σσ. 54, 87, 130 καὶ πίνακες : 4.01 σ. 192, 4.02 σ. 194, 4.03 σ. 198, 4.06 σ. 201, 4.08 σ. 203, 4.14 σ. 213, 4.18 σ. 219, 4.19 σ. 220, 4.21 σ. 222, 4.25 σ. 227, 4.43 σ. 246, 4.49 σ. 254, 4.55 σ. 263, 4.56 σ. 264, 5.09 σ. 277, 5.13 σσ. 279 - 280, 5.14 σσ. 281 - 282, 5.15 σ. 283, 5.16 σ. 284, 5.17 σ. 285, 5.18 σ. 286, 5.19 σ. 287, 6.09 σ. 300, 6.18 σ. 309, 6.20 σ. 311 καὶ 6.25 σ. 316.

16α) Ἡ ἀνάλυσις τῶν σχέσεων τοῦ κλάδου «Τουρισμός» ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς κλάδους τοῦ παραγωγικοῦ τομέως καὶ τὴν τελικὴν ζήτησιν πίνακος εἰσροῶν - ἐκροῶν ἀνοικτοῦ ὑποδείγματος, δύναται νὰ παρασταθῇ διὰ τῆς γνωστῆς γραμμικῆς ἐξισώσεως :

$$\sum_{i=1}^n x_{ij} + U_j + m_j = \sum_{j=1}^n x_{ij} + y_j$$

διὰ $i = j$

i = σύμβολον γραμμῆς

j = σύμβολον στήλης

ὅπου x_{ij} = ἀνταλλαγὰι ἐντὸς τοῦ παραγωγικοῦ τομέως τοῦ κλάδου i πρὸς τὸν κλάδον j

U_j = εἰσροαὶ τοῦ κλάδου j εἰς τὸν παραγωγικὸν τομέα τοῦ πίνακος

m_j = εἰσαγωγὰι τοῦ κλάδου j

y_i = τελικὴ ζήτησις (συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐξαγωγῶν) τοῦ κλάδου i .

Ἡ προηγηθεῖσα ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τοῦ τουριστικῆς δαπάνης μὲ σκοπὸν τὴν δημιουργίαν αὐτοτελοῦς κλάδου «Τουρισμοῦ» ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν (17) δύναται νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ τουριστικὸν φαινόμενον τὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸ πλάτος του διάστασιν, καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ νὰ ἐκτιμηθῇ εἰς τὴν πραγματικὴν τῆς ἀξίας ἢ τουριστικὴ δαπάνη καὶ ἐξ αὐτῆς ἢ συμβολῇ τοῦ τουρισμοῦ ὡς παράγοντος ἀναπτύξεως.

4. Ἡ ἀναπτυξιακὴ συμβολὴ τῆς τουριστικῆς δαπάνης

Αἱ δαπάναι τουριστικοῦ χαρακτῆρος συνιστοῦν μέρος τοῦ εἰσοδήματος ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ κυρίως τὸ εἰσόδημα τῶν τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων, τὸ ὁποῖον ὑπαισερχόμενον εἰς τὸ κύκλωμα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὑπόκειται εἰς πολλαπλασιαστικὰ φαινόμενα, ὡς οἰαδήποτε ἄλλη ροὴ ἀγοραστικῆς δυνάμεως ἢ ἐπενδύσεων ἐντὸς τῆς οἰκονομίας. Ἡ τουριστικὴ δαπάνη προκαλεῖ οὕτω μίαν αὐξησιν τῆς συνολικῆς δαπάνης ἢ ὁποία αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ παράγοντα ἀναπτύξεως ἐφ' ὅσον διατίθεται :

A) Εἰς τὴν κατανάλωσιν :

1. Ἐγχωρίων ἀγαθῶν,
2. Εἰσαγομένων ἀγαθῶν.

B) Εἰς τὴν ἀποταμίευσιν-ἐπενδύσεις :

1. Διὰ τὴν ἀγορὰν μηχανῶν καὶ κεφαλαιουχικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἐκ τῆς ἐγχωρίου ἀγορᾶς,
2. Διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν αὐτῶν ἀγαθῶν ἐκ τῶν ξένων ἀγορῶν.

Αἱ ὡς ἄνω δυνατότητες διαθέσεως τοῦ ἐκ τῆς τουριστικῆς δαπάνης εἰσοδήματος, θὰ πρέπει νὰ ἀναλυθοῦν καὶ νὰ ἐξετασθοῦν ὡς παράγοντες ἀναπτύξεως :

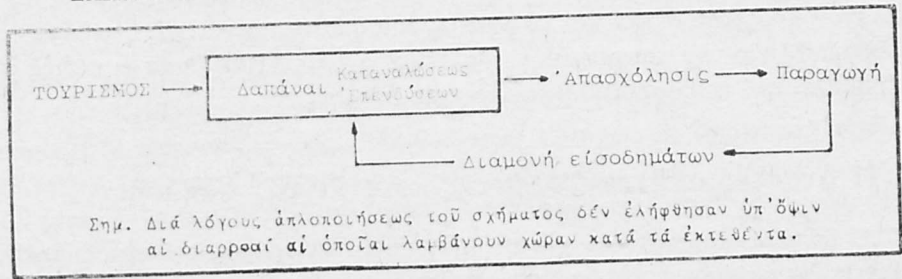
A) 1. Τὸ καθαρὸν εἰσοδηματικὸν ἐκ τοῦ τουρισμοῦ κέρδος διὰ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν, εἰς τὴν περίπτωσιν καταναλώσεως ἐγχωρίων προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν, ἀναλύεται ὡς παράγων ἀναπτύξεως συμφώνως πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Keynes. Διὰ τοῦ κυκλώματος αὐτοῦ συμβάλλει ὁ τουρισμός, ὡς ἐποικοδομητικὸν στοιχεῖον, κυρίως διὰ τῆς δυνατότητος δημιουργίας ἀπασχολήσεως εἰς τουριστικὰς ἐπιχειρήσεις, καθὼς καὶ εἰς ἀπάσας τὰς βιομηχανίας ἢ κλάδους, οἱ ὅποιοι ἐξυπηρετοῦν τὸν τουρισμόν, ἐπενεργῶν οὕτω καὶ ὡς «industrie industrialisante».

Ἡ παραγωγὴ αὐξάνεται εἰς ἓν πρῶτον στάδιον καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ προκαλεῖ

17. Ὁ R. Baretje εἰσηγεῖται ὑπόδειγμα καταχωρήσεως τοῦ κλάδου «Τουρισμός» εἰς πῖνακα διακλαδικῶν συναλλαγῶν, εἰς τὰ πλαίσια τῆς Ἐθνικῆς Γαλλικῆς Λογιστικῆς, ὅπου ὁ Τουρισμός παρίσταται ὡς κλάδος μὲ αὐτοτελεῖς εἰσοδὰς καὶ ἐκροὰς ἐπὶ τῶν λοιπῶν κλάδων καὶ μὲ ὑπολογισμόν τῆς προστιθεμένης του ἀξίας. Βλ. σχ. R. Baretje, *La demande touristique*, Aix-en-Provence 1968, Tableau No 38. Tableau d'échanges interindustriels en 17 branches plus la branche Tourisme : France 1966, σσ. 160-161.

διὰ τῆς οικονομικῆς προσανξήσεως νέας δαπάνας εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀγορὰν, ἡ ὠθησις αὐτὴ δημιουργεῖ ἐπενδύσεις κ. οὐ. ἔ. βλ. σχῆμα II.

ΣΧΗΜΑ II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΥΚΛΩΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΔΑΠΑΝΗΣ

2. Ἡ δι' εἰσαγόμενα ἀγαθὰ καταναλώσις, δύναται νὰ ἔχη δύο μορφάς :

α) Τὴν κανονικὴν καὶ λελογισμένην εἰσαγωγὴν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς ἐκάστην μονάδα ἐθνικῆς δαπάνης. Αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐλαστικότητος τῶν εἰσαγωγῶν ὡς πρὸς τὴν αὐξησιν τῆς δαπάνης.

β) Τὴν εἰσαγωγὴν ἢ ὁποῖα ὀφείλεται εἰς τὸ «μιμητικὸν φαινόμενον». Ἡ παρουσία ξένων τουριστῶν εἰς τὸν ἐθνικὸν χῶρον ἔχει ὡς συνέπειαν καὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν παλαιῶν μορφῶν καταναλώσεως. Ἡ ἀναδιάρθρωσις αὕτη συνοδεύεται πάντα ἀπὸ αὐξησιν τῶν εἰσαγομένων εἰδῶν.

Β) 1. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀποταμίευσιν, τὸ καθαρὸν ἐκ τοῦ συναλλάγματος κέρδος, γίνεται, διὰ τῶν ἐπενδύσεων, παράγων ἀναπτύξεως. Τὸ ποσοστὸν συμβολῆς, διὰ τὸ σύνολον τῆς οἰκονομίας, εἶναι μεγαλύτερον εἰς τὰς βιομηχανικὰς χώρας ἀπ' ὅτι εἰς τὴν χώραν μας, ὅπου ἡ παραγωγή εἰδῶν βιομηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

2. Μᾶλλον λοιπὸν χάρις εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀγορᾶς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ δι' ἔν εισέτι χρονικὸν διάστημα θὰ δυνηθῆ ἡ Ἑλλάς νὰ ἐκβιομηχανισθῆ καὶ νὰ ἐπωφεληθῆ ἀποτελεσματικώτερον ἐκ τοῦ εἰσρέοντος ἐκ τοῦ τουρισμοῦ ξένου συναλλάγματος. Τότε μόνον ὁ τουρισμὸς θὰ γίνῃ ἀληθῆς παράγων ἀναπτύξεως διὰ τὴν χώραν μας, διότι οὕτως εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐλαττωθῆ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσαγωγῶν, αἱ ὁποῖαι τόσον βαρύνουν τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν καὶ αἱ ὁποῖαι βεβαίως θὰ τὸ ἐβάρυνον ἔτι περισσότερο ἄνευ τῆς συμβολῆς τοῦ τουριστικοῦ συναλλάγματος εἰς τὴν ἐξισορρόπησίν του.

Ἡ δυνατότης ἀπομονώσεως τῶν ἐν γένει τουριστικῶν δαπανῶν ἀπὸ τὸ ὅλον οἰκονομικὸν κύκλωμα, ἡ ἔνταξις τῶν εἰς μίαν ὁμάδα πρὸς δημιουργίαν αὐτοτελοῦς κλάδου «Τουρισμοῦ» ἐντὸς τῆς οἰκονομίας καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ τουρισμοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας ἐξητάσθησαν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον ἀπὸ θεωρητικῆς καὶ μόνον ἀπόψεως. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν εἶναι θέμα στατιστικῶν δεδομένων καὶ εἰδικευμένου συνεργείου ἐπεξεργασίας τῶν.

Τὰ ὑπὸ τοῦ τουρισμοῦ τιθέμενα πολύπλοκα προβλήματα δὲν δύναται νὰ εὑρουν λύσιν ἐντὸς τῶν πλαισίων ἐνὸς ἄρθρου. Δύναται ὁμως νὰ θεωρηθῆ ὡς

ἐλαχίστη συμβολή εἰς τὴν τουριστικὴν ἔρευναν ἢ προσέγγις ὀρισμένων ἐκ τῶν προβλημάτων αὐτῶν καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ὑπὸ ὀπτικὴν γωνίαν, ἢ ὅποια θεωρεῖ τὸν τουρισμὸν — τὸ πολυσύνθετον αὐτὸ κοινωνικο-οἰκονομικὸν φαινόμενον — ὡς κλάδον τῆς οἰκονομίας ἐξ ἴσου παραγωγικὸν πρὸς τὴν γεωργίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. BARETJE R. καὶ DEFERT P., «Les dépenses touristiques» καὶ «Le multiplicateur touristique», ἐν *Aspects économiques du tourisme*, Κεφ. X, σ.σ. 189 - 209 καὶ Κεφ. XI, σ.σ. 213 - 220, Berger - Levrault, Paris, 1972.
2. GERAKIS A., «Homo Economicus : Le Touriste?», ἐν *Finances et Développement*, Volume III, Washington mars, 1966, σσ. 47 - 53.
3. HOOKER R. καὶ POTTER K., *The impact of a new interstate highway on a corridor an input-output analysis*, University of Wyoming, Laramie - Wyoming 1971, 264 σ.
4. LABBE M., «De l'influence du Tourisme sur la comptabilité nationale», ἐν *Visages de France*, No 1, Paris 1967, σσ. 4 - 9.
5. LEVANTIS G., *Le Tourisme en Grèce, facteur de développement* D.E.S. Sciences Economiques, Aix-en-Provence, 1970, 175 σ.
6. PULIDO A., «Aplication de la Econometria al analisis del fenomeno turistiko» ἐν *Estudios Turisticos*, Madrid 1966, No 12, Oct. - Dec., σσ. 5 - 45.
7. SAMUELSON P., «Income Determination : The Simple Multiplier», ἐν *Economics*, Κεφ. 12, σσ. 208 - 220, McGraw - Hill Book Company, 8th edition, New York, 1970.
8. SMITH J., «Tourism expenditures and the multiplier», ἐν *International travel and Tourism*, Reading Book, part IV, Washington 1967, σσ. 94 - 127.
9. THOMAS E., «Les dépenses de loisirs aux U. S. A.», ἐν *Consommation*, No 3, juillet - décembre 1966, σ.σ. 87 - 126.
10. WATERS R., «New light on the multiplier effect in analysing the impact of tourist spending», ἐν *World Travel*, U.I.O.O.T., Genève, No 89, août - septembre 1969, σ.σ. 29 - 32.